

PAPER DETAILS

TITLE: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAHOMLA MÜCADELE: SIIRT ÖRNEĞİ

AUTHORS: Abdulaziz KARDAS

PAGES: 137-154

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2125342>

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAHOMLA MÜCADELE: SİİRT ÖRNEĞİ

Abdulaziz KARDAŞ*

Özet

Trahom, tarih boyunca insan varlığını ve toplumları tehdit eden önemli salgın hastalıklardan biri olmuştur. Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya geçerek yayılan hastalık varlığını Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra trahomla mücadele kapsamında güney ve güneydoğu sınır kapılarında gerekli önlemler alınarak salgın kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Siirt, Cumhuriyet döneminde trahomun büyük ölçüde etkilediği vilâyetlerden birisidir. İkliminin elverişsizliği, susuzluk ve trahomun etkilediği vilâyetlere yakın olması hastalığın burada da etkili olmasına neden olmuştur. Siirt'te oldukça zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesinde hastane, dispanser ve köy tedavi evleri gibi sağlık kurumları meydana getirilmiştir. Trachoma karşı yürütülen mücadele ile bölgede trahomdan kaynaklanan körlükler önemli ölçüde azaltılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Salgın hastalıklar, Siirt, Trahom.

FIGHTING TRACHOMA IN THE REPUBLIC PERIOD: THE CASE OF SİİRT

Abstract

Trachoma has been one of the important epidemic diseases threatening human existence and societies throughout history. The disease, which spread from Egypt and Syria to Anatolia, continued its existence in the Republican period as well. After the proclamation of the Republic, necessary measures were taken at the south and southeast border gates within the scope of the fight against trachoma, and the epidemic was tried to be controlled.

Siirt is one of the provinces that trachoma greatly affected during the Republican period. The inconvenience of the climate, drought and its being close to the provinces that were affected by trachoma have led to the emergence of the disease. Health institutions such as hospitals, dispensaries and village treatment houses were established in the struggle for trachoma in Siirt, which were continued under very difficult conditions. Due to the fight against trachoma, blindness caused by trachoma in the region has been significantly reduced.

Keywords: Turkey, Epidemics, Siirt, Trachoma.

* Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, a.kardas@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3343-2745
(Makale Gönderim Tarihi: 10.12.2021-Makale Kabul Tarihi: 12.15.2021)
DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1034994>

Giriş

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar, tarih boyunca insan varlığını tehdit etmiştir. Trahom, insanlığı tehdit eden hastalıklar arasında yer almıştır. Mısır ve Suriye’den Anadolu’ya geçen hastalık, Osmanlı Devleti’nde etkili olmuş ve varlığını Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştü. Cumhuriyet döneminde halkı etkileyen en önemli hastalıklardan biri olan trahom, “*chlamydia trachomatis*” adı verilen mikroorganizmanın neden olduğu bir hastalıktır.¹ Uzun seyirli bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahom, hasta bir insandan diğer insanlara çoğunlukla sinek, mendil, havlu gibi vasıtalarla geçer.² Trahom, tedavi edilmediği takdirde, gözlerin iltihaplanmasına, akıntı yapmasına ve büzüşmesine yol açarak, görme kaybına veya körlüğe neden olur.³ Trahom tarihte dünyanın hemen her tarafında varlık göstermesine rağmen daha çok Mısır, Suriye, İran ve Asya ülkelerinde etkili olmuştur.⁴ Hastalık, askeri hareketler, Antalya, Alanya, Mersin, İskenderun iskeleleri ve güney vilâyetleriyle ticaret yapan yabancılar ve nihayet Birinci Dünya Savaşı’nda Mısır’da esir düşüp daha sonra trahomla olarak köylerine dönen askerler vasıtasıyla Anadolu halkına bulaştırılmıştı.⁵

Trahomun Türkiye’de Yayılması

Trahom, dünyanın her tarafında salgın yapabilen bir hastalıktır. Hastalık, Türkiye’nin özellikle güney, güneydoğuda ve doğu vilâyetlerinde yoğun olarak görülmekteydi. Bilhassa Suriye ve Irak’a komşu olan vilâyetlerde etkili olan trahom zamanla diğer bölgelere de yayılmıştı.⁶ Bu durum Cumhuriyet hükümetlerinin söz konusu bölgelerle yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Böylece sağlık teşkilatları oluşturulmuş ve halkın tedavi edilmesine çalışılmıştır. 1923’te Adana’da hastane hekimleri trahoma yakalanan hastaları tedavi etmekle meşgul olmuşlardı.⁷

Türkiye’de trahomla mücadele etme kararı, dönemin Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey’in 1924’te çeşitli vilâyet hastanelerinin göz servislerinden trahom hakkında bilgiler almasından sonra başlatılmıştı.⁸

1 Sadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, *CTAD*, Yıl:12, Sayı 23 (Bahar 2016), s. 164.

2 Arif Eke, “Trahom ve Temizlik”, *Siirt*, 14 Nisan 1951.

3 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 98.

4 *Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler*, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1933, s.1-2.

5 Mehmet Emgan, “Trahom”, *Siirt*, 29 Ocak 1953.

6 “Sıhhat ve Sosyal Yardım Çalışmaları”, *Ulus*, 27 Ekim 1937.

7 S. Şükrü Ertan, “Trahomdan Nasıl Korunmalı?”, *Akşam*, 15 Kânunuevvel 1934.

8 Sevilay Özer, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:54, Bahar 2014, s. 126-127.

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, 1925 yılından itibaren trahomun en çok etkili olduğu yerlerden başlayarak, mücadeleyi daha içerideki alanlara yaymıştı. Bu bağlamda Malatya, Adıyaman, Besni, Gaziantep ve Kilis'te sabit ve seyyar teşkilâtlarla trahoma karşı mücadele edilmeye çalışıldı.⁹

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey, bütçenin elverdiği imkânlar ölçüsünde trahomla mücadele teşkilâtının güneyden doğuya doğru genişletilmesinin planlandığını ifade etmişti.¹⁰ 1926'da verilen mücadele kapsamında tespit edilen trahomluların oranının yüzde 32 civarında olması, hastalığın bölgede yoğun olduğu gerçeğini ortaya koymaktaydı.¹¹ Bunun üzerine Dr. Refik Bey, Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnü Bey'i Güney ve Orta Anadolu'da üç ay süre ile incelemelerde bulunması için görevlendirmişti. Dr. Vefik Hüsnü Bey, bu bölgelerde yaptığı kısmi tarama ve inceleme sonucunu bir rapor halinde, 1927'de Ankara'da toplanan II. Millî Türk Tıp Kongresi'nde sunmuştu. Dr. Vefik Hüsnü Bey, "*Türkiye'de Trahom Coğrafyası*" başlığıyla kongrede sunduğu raporunda; trahomun tarihçesi ve dünyanın bazı bölgelerindeki yayılışına değinmiş, daha sonra hastalığın Türkiye'deki durumunu ortaya koymuştu. Buna göre Siirt'te yapılan taramalarda nüfusun yüzde 41,3'ünde trahom tespit edilmişti.¹² Bu dönemde Adıyaman ve Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispanserisi açılmıştı. Sabit kuruluşlar yanında, hizmeti ülkenin en ücra köylerine kadar götürmek amacıyla 1927'de kurulan seyyar ekiplerle taramalar yapılarak, tespit edilen trahomlu hastalar tedavi edilmeye başlanmıştı.¹³

1925 yılında olduğu gibi 1929 yılında da Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, çalışmalarını ilk önce trahomun yoğun yaşandığı vilâyetlerden başlatılacağını ve daha sonra hastalığın yayıldığı diğer vilâyetlere geçileceğini belirtmişti.¹⁴ Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey, bölgeden yayılan hastalığın yalnız Urfa ve Besni'de değil, Gaziantep, Maraş, Malatya, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Urfa, Cebelibereket, Adana, Muş, Van vilâyetlerinde bazen yüzde 90'a yakın bir oranda yaygın olduğunu ifade etmişti.¹⁵

Dr. Refik Bey, vekâletin faaliyetleri ve 1930 yılı mesaisi hakkında yaptığı açıklamada özellikle bütçe darlığına dikkat çekmişti. Dr. Refik Bey'e göre sıtma

9 BCA, 030.10.177.220.17.

10 Abdulaziz Kardaş, "Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:13, S:75, 2020, s.278.

11 TBMM ZC, D:2, C:31, İ:50, (11.4.1927), s.73.

12 *İkinci Millî Türk Tıp Kongresi, Türkiye Trahom Coğrafyası*, Rapor Muharriri: Vefik Hüsnü, Kader Matbaası, Ankara 1927, s.3-59.

13 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 1973, s. 98,130-131.

14 BCA, 030.10.177.220.9.

15 BCA, 030.10.177.220.17.

hariç diğer salgınlarla yapılan mücadelede istenilen başarı sağlanamamaktaydı. Trahomla ilgili olarak ise Malatya ve Gaziantep'te dispanser ve hastane açıldığını belirtmişti.¹⁶ Şubat 1930'da merkezi Gaziantep'te olan "Trahom Mücadele Reisliği" kurulmuş¹⁷ ve Trahomla Mücadele Teşkilâtı'nda faaliyet gösteren bütün sabit ve seyyar örgütler bu mücadele reisliğine bağlanmıştı. Reisliğin görevleri, mücadele teşkilâtının bilimsel, malî, idarî işlerini denetlemek, mücadele ihtiyaçlarını tespit etmek, ülkenin trahomdan muzdarip mıntıkalarını tetkik ederek trahom oranını tespit etmek olarak belirlenmişti.¹⁸ Trahom Mücadele Teşkilâtı Reisliğine 1934 yılında Göz Müttehassısı Doktor Nuri Fehmi Bey getirilmiş,¹⁹ Gaziantep Trahom Mücadele Reisi Doktor Kâşif Ömer Bey ise Adana Trahom Hastanesi başhekimliğine tayin edilmişlerdi.²⁰

1932 yılının başında Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, trahom hakkında önemli bir talimatnâme hazırlamıştı. Talimatnâmede trahomun yaygın olduğu mahallerde vekâletin tayin edeceği vilâyet ve kaza merkezlerinde birer trahom dispanserinin kurulması ve bu dispanserlere bağlı azami 50 yataklı trahom hastanelerinin tahsisine yer verilmişti. Ayrıca seyyar mücadele heyetlerinin kurulması, hastane ve dispanserlere uzman bir doktor ve gerektiği kadar memur verilmesine de yer verilmişti. Buna göre seyyar dispanserler çadırli olacak, trahom olan yerlerde seyyar surette tedavide bulunulacaktı. Bunun yanında trahom hastalığı olan mıntikalarda birer mücadele reisliği kurulacak. Trahom mücadelesi için doktorlara yönelik kurslar açılacak ve bu kurslarda başarılı olan doktorlar mücadele teşkilatına alınacaktı. Ayrıca, yiyecek, içecek satan ve imal eden ticarethaneler, han, otel, hamam ve kahvelerde çalışanlar ile seyyar satıcılar sıkı bir kontrol ve muayeneye tabi tutulacaklardı.²¹ Trahom mücadelesinin çok faydalı sonuçlar verdiğini değerlendiren Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, mücadelenin genişletilmesi için gereken ödeneği sağlamıştı. Alınan ödenekle, Urfa'da 15, Siverek'te 10, Maraş'ta 10 yataklı birer hastane ve dispanser açılması ve Malatya, Urfa, Siverek, Besni, Gaziantep, Kilis'te seyyar trahom mücadele teşkilâtının kurulması planlanmıştı.²² Kurulacak teş-

16 *Milliyet*, 13 Mart 1929.

17 *Vakit*, 17 Şubat 1930.

18 Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *CTAD*, S: 23 (Bahar 2016), s.179.

19 "Trahom Mücadelesi Teşkilât Riyasetine Nuri Fehmi Bey Tayin Edildi", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1934.

20 "Gaziantep Trahom Mücadele Reisi", *Akşam*, 14 Eylül 1934; "Trahom Mücadele Reisliği", *Zaman*, 16 Eylül 1934.

21 *Vakit*, 6 Kânunusani 1932.

22 "Trahom Mücadelesi, Üç Hastane Daha Açılacaktır", *Milliyet*, 16 Kânunusani 1933; "Trahom Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 16 Kânunusani 1933.

kilâтта çalıştırılacak sıhhiye memurları için Adana’da bir trahom kursunun açılması ve kurstan başarılı olanların görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı.²³

1934’te güney vilâyetlerindeki trahom yoğunluğunu göz önüne alan Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti ile Maarif Vekâleti bu mıntikalarda görev yapan öğretmenlerin trahom hakkında bilgi edinmeleri için Adana, Gaziantep, Mardin, Urfa ve Malatya’da birer trahom kursu açmışlar ve ilkokul öğretmenlerinin bu kurslara devam etmelerini sağlamışlardı.²⁴ Ayrıca daha önce kaldırılmış olan seyyar sıhhat teşkilâtı da Gaziantep, Besni, Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek’te yeniden kadrosu oluşturularak faaliyete geçirilmişti.²⁵ Güney vilâyetlerinde hüküm süren trahoma karşı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından 1925-1932 yılları arasında, 327.506 kişi trahom ile mücadele dispanserlerine müracaat etmiş, 1.914.614 kişi ayakta, 5.380 kişi yatırılarak tedavi edilmiş ve 37.315 ameliyat yapılmıştı.²⁶

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey; *“Trahom, malumunuz ki, arkadaşlar, Türkiye’nin cenup mıntıklarında tarihten önceden beri mevcut olan bir hastalıktır... Bu hastalığa karşı vekâletin açmış olduğu mücadele şimdiye kadar, Adana’da, Gaziantep’te, Malatya’da, Urfa’da, Maraş’ta devam etmiştir. Buna son zamanda Nezib Kasabası ve civarı da ilhak edilmiştir. Güç bir mücadelede, kısa bir zamanda bu mücadeleyi yapmak lüzumu olduğundan dolayı 241 bin nüfusluk bir saha dâhilinde bugün mücadeleye devam etmekteyiz,”*²⁷ şeklinde açıklama yapmıştı. Dr. Refik Bey, ayrıca trahomla mücadelenin hastalığın yoğun görüldüğü Türkiye’nin güney sınırından Diyarbakır, Siirt, Bitlis ve Van’a kadar uzanan geniş sahada yoğunlaştığına dikkat çekmişti.²⁸

Siirt’te Trahomla Mücadele

Cumhuriyet döneminde trahomun yoğun bir şekilde etkilediği vilâyetlerinden biri de Siirt’ti. Sıcak ve kurak ikliminin yanı sıra mahalle ve sokakların

23 *Cumhuriyet*, 21 Kânunusani 1933.

24 “Trahomla Mücadele İçin Açılan Kurslar”, *Cumhuriyet*, 12 Teşrinisani 1934; “Gaziantep’te Trahom Kursu”, *Akşam*, 1 Kânunuevvel 1934.

25 *BCA*, 030.18.01.02.33.7.11.

26 “Cumhuriyet İdaresi 10 Senede Yüz Binlerce Vatandaş Sıtmadan, Frengiden Kurtardı”, *Akşam*, 29 Teşrinievvel 1933.

27 *TBMM ZC*, D: V, C:3, İ: 29, (25.5.1935), s. 242.

28 “Yurdun Sağlık İşleri”, *Zaman*, 27 Mayıs 1935; “Sıhhat, Ekonomi, Bayındırlık ve Kültür Bakanlarımızın Kamutaydaki Diyeveleri”, *Ulus*, 27 Mayıs 1935; *Kurun*, 27 Mayıs 1935; *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1935; *Son Posta*, 27 Mayıs 1935; Abdulaziz Kardeş, “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:13, S:75, 2020, s.280.

temizliği konusunda belediye hizmetlerinin yetersizliği²⁹ yüzünden trahom başta olmak üzere birçok hastalık vilâyette etkili olmaktaydı. Evlerinin mimari yapısı nedeniyle sağlık şartlarından mahrum kalan Siirt'te öteden beri trahom hastalığı salgın haldeydi.³⁰ Şehirde susuzluğun yaygın ve sürekli olması trahom hastalığına yakalanarak kör olanların sayısını artırmaktaydı. Temiz kullanım suyunun yetersiz olması kişisel sağlık önlemlerinin aksamasına ve trahom salgınının artmasına neden olmaktaydı. Bu yüzden trahom, Siirt'te uzun yıllar önemli bir rahatsızlık kaynağı olmuştu.³¹

Siirt Erkek Sanat Enstitüsü'nün okul-aile birliği toplantısında trahom hakkında bir konuşma yapan Dr. Arif Eke, hastalığın Siirt'te yaygın olmasını şu sebeplere bağlamıştı; *"Trahomun diğer mikroplarla bulaşarak ağır seyretmesinin yegâne sebebi pisliktir. Şehir, köy, sokak veya evleri pis olan muhitlerde karasinek fazla bulunur. Bunlar trahom mikrobunu ve diğer gözde yerleşebilen mikropları kolaylıkla naklederler. Yaz ve sonbahar mevsiminde trahomun azması bundan ileri gelmektedir. Trahomun halk arasında bol miktarda görülmesinin en mühim amili cehalet, sefalet ve pisliktir. Bu üç korkunç amel de maalesef Siirt'te fazladır."*³²

Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti'nin desteği ile Siirt'te trahomla mücadelede ağırlık verilmişti. Bu bağlamda Paris'te göz hastalıkları alanında ihtisas yapan Doktor Naci Bey, Siirt'te açılan Memleket Hastanesi'nin göz hastalıkları ve trahom servisinde görevlendirilmişti.³³ Doktor Naci Bey, Mahalli İdare tarafından göz hastalıkları alanında ihtisas yapmak üzere Paris'e gönderilmişti. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmüş ve Siirt'teki vazifesine başlamıştı.³⁴ Doktor Naci Bey'in görevlendirilmesi ve gayretli çalışmaları ile vilâyette trahomla esaslı bir surette mücadele başlatılmıştı. Siirt'te Cumhuriyetin ilk yıllarında trahomla mücadele eden dispanser ve hastane bulunmamaktaydı. Vilâyette her geçen gün sayıları artan trahom hastalarının varlığı Hükümeti harekete geçirmiş ve 1930 yılında bir Trahom Mücadele Dispanseri ve hastanesi açılmıştı. 1932'de bu hastaneden başka Özel İdare bütçesiyle yönetilen 25 yataklı bir Memleket Hastanesi açılmış³⁵ ve imkânlar dâhilinde faaliyetlerine devam etmişti.³⁶ 1933 yılında Siirt Mem-

29 *Son Posta*, 21 Haziran 1938.

30 *Diyarbakir*, 17 Ağustos 1931.

31 Şerif Demir, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016, s.103.

32 Arif Eke, "Trahom ve Temizlik", *Siirt*, 21 Nisan 1951.

33 *Diyarbakir*, 17 Ağustos 1931.

34 "Siirt'te Gazi Heykeli", *Milliyet*, 24 Eylül 1933.

35 "Siirt Birkaç Yıl İçinde Hayli İnkişaf Etti", *Son Posta*, 9 İkincikânun 1937.

36 "Cumhuriyet Devrinde İlimizde Yapılan İşler", *Siirt*, 1 Kasım 1952.

leket Hastanesi'nde dört doktor görev yapmaktaydı. Ayrıca vilâyette hizmet veren bir eczane de bulunmaktaydı.³⁷

1934'te 25 bin nüfuslu olan Siirt'te doktor ihtiyacı had safhadaydı. Memleket Hastanesi'nde bulunan iki doktor şehrin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmaktaydı. Siirt'te serbest doktor olarak sadece Sıhhat Müdürü Doktor İbrahim Bey bulunmaktaydı. İbrahim Bey ve Operatör Muzaffer Bey'den başka doktor bulunmadığı için halk ve memurlar sıkıntı çekmekteydi. Aynı şekilde Siirt'in yedi kazasında da doktor bulunmamaktaydı. Merkez vilâyette ise ne belediye, ne hükümet ve ne de serbest doktor vardı. Doktor İbrahim Bey bu dönemdeki şehrin ihtiyacını şu şekilde anlatıyordu: *"Bugün her şeyden ziyade susuzluk bu güzel memleketi mecburi pislikler içinde bulunduruyor. Su olmayınca birçok pisliklerin önüne geçilemiyor. Şehirde muhakkak elzem olan lağım teşkilatı da yoktur. Şehrimizde yüzde 50 nispetinde trahom vardır ki bu miktar Memleket Hastanesi'nin esaslı tedavi ve ameliyatları sayesinde günden güne azalmaktadır."*³⁸ İbrahim Bey'in de ifade ettiği gibi Siirt'te lağım teşkilatı yoktu. Birkaç sokakta mevcut lağımalar bir noktada birleşiyor ve buradan bir kuyu açmak suretiyle pisliklerin akıtılmasına çalışılıyordu.³⁹ Siirt'te trahomun yaygın olmasının doğurduğu endişe ve korku yerel basına şu şekilde yansımıştı; *"her ne şekilde olursa olsun, Siirt'e gelen her şahıs, acaba trahoma yakalanır mıyım diye endişe duymaktadır."*⁴⁰

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935'te Siirt'te yaptığı inceleme ile ilgili raporunda şehri; *"Havası gayet iyi, susuz, pis bir trahom merkezi,"*⁴¹ olarak nitelemişti. Siirt'te trahomla mücadelede, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti'nin desteği ile 1936'da ağırlık verilmişti. Bu çerçevede 10 yataklı bir trahom hastanesi ve dispanseri kurulmuştu. Hastane ve dispanserde 1936'dan 1938'e kadar 18.872 kişi muayene edilmiş ve bunlardan 17.916'sının trahomlu olduğu tespit edilerek tedavilerine başlanmıştı.⁴² 1936 yılı içinde Trahom Mücadele Teşkilâtı mesaisine devam etmişti. Teşkilât, mücadele sahasını Mardin ve Siirt vilâyetlerinin kazalarını da içine alacak şekilde genişletmiş ve buralarda da mücadeleye başlamıştı.⁴³

37 "Siirt'te Gazi Heykeli", *Milliyet*, 24 Eylül 1933.

38 Vamık Faik, "Siirt'in Yedi Kazasında da Doktor Yok", *Son Posta*, 6 Nisan 1934.

39 "Siirt'in İmarına Çalışılıyor", *Akşam*, 15 Ağustos 1934.

40 Mehmet Emgan, "Trahom", *Siirt*, 29 Ocak 1953.

41 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.30.

42 *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.371.

43 "Son Bir Yılda Sıhhat İşlerimiz", *Ulus*, 29 İlkteşrin 1936; "Diyaribekir'de Sıtma ile Mücadele", *Akşam*, 17 Kânunusani 1937.

Siirt'te kurulan trahom mücadelesi çerçevesinde sekiz ay içinde 100 trahomlu ağır hasta hastaneye yatırılmış ve ayrıca 700 hastaya da ameliyat yapılmıştı. Trahomlu olduğu tespit hastalar dispanserde tedavi edilmiş, bunlardan tedavi ve ilaç için ücret alınmamıştı. Trahom mıntıkası ilan edilen Siirt'te halk muayeneden geçirilmiş ve trahomlu olanlarına tedavileri yapılmıştı. Dispanserde Doktor Hamdi Öztekin'in yanında dört sıhhiye memuru ve lüzumu kadar hasta bakıcı çalışmaktaydı. Birinci Umûmî Müfettişlik,⁴⁴ Siirt'in de içinde bulunduğu trahom mücadele teşkilâtını genişletmeyi planlamıştı.⁴⁵ Trahomun etkili olduğu diğer mıntıklarda olduğu gibi Siirt'te de seyyar mücadele kollarının tesis edilmesi ve bu suretle köylere gidecek sıhhat memurları tarafından tedavi edilmeleri planlamıştı. Ayrıca yatak adedinin de mali yılbaşında 20'ye çıkarılması Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti tarafından kararlaştırılmıştı. Bulaşıcı bir hastalık olan trahom hakkında verdiği konferanslarla halkı aydınlatan Doktor Hamdi Bey, Siirt Halkevi'nde trahomdan korunma ve tedavi usulleri hakkında halka faydalı konferanslar vermişti.⁴⁶ Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, 1939'da Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt trahom mücadele hastanelerine beşer yatak ilave edilmesini kararlaştırmıştı.⁴⁷

Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, trahom mücadelesi için seyyar köy teşkilâtına büyük önem vermekteydi. Seyyar teşkilât dispanserlere bağlanmış ve her seyyar kolda bir doktor ve 4 sıhhat memuru görev yapmaktaydı. Bu doktor ve memurlar, mıntıklarına rastlayan 40 ile 60 arasındaki köyde şehirlere gidemeyen trahomluları muayene ve tedavi etmekteydi. Trahom mücadele mıntıklarındaki halk, yılda iki defa umûmî bir muayeneden geçirilmişti. Seyyar doktor ve teşkilât memurlarının çalışmalarını kolaylaştırmak için emirlerine birer ambulans otomobil tahsis edilmişti. Mücadele işlerinde ambulans otomobillerin faydaları görüldüğünden 1936 malî yılı içinde birkaç tane daha yaptırılması planlanmıştı.⁴⁸ Trahom mücadele teşkilâtının kasaba ve köylerde hizmet gören vatandaşı yerinde tedavi eden dispanser sayısı sürekli artırılmış ve halka tatbik edilen yeni ilaçlar ve modern tedavi metotları sayesinde buralarda trahomlu sayısı düşmüştü.⁴⁹

44 Ferit Yücebaş, Doğu ve Güneydoğu'da Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mekanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952), Gece Kitaplığı, Ankara 2021, s.84.

45 "Şark Vilâyetlerinde Sıhhi Muayene ve Teftişlere Devam Ediliyor", *Akşam*, 14 Kânunusani 1937; "Birinci Umumi Müfettişlik Çevresinde Kalkınma Hareketi Hızlandırılacak", *Akşam*, 30 Temmuz 1937.

46 "Siird'de Trahomla Mücadele", *Cumhuriyet*, 23 Mart 1938; "Trahom Mücadelesi", *Akşam*, 24 Mart 1938.

47 "Trahom Mücadelesi", *Akşam*, 29 Temmuz 1939.

48 "Trahom Mücadelesi", *Ulus*, 1 Haziran 1936.

49 "Trahom Hastalığı ile Mücadele Hızlandırılıyor", *Siirt*, 30 Mart 1955.

Köy Göz Tedavi Evleri

Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, güney ve güneydoğu vilâyetlerin bir kısmında etkili olan trahoma karşı 1925'ten itibaren sürdürdüğü mücadeleyi kuvvetlendirecek yeni kararlar almıştı. Bu bağlamda ilk etapta Gaziantep'e bağlı Ulumasara, Güce, Büyük Kızılhisar, Burç ve Büyük Karacaviran gibi beş büyük köyde sabit tedavi evleri açmıştı.⁵⁰ Amaç köylüleri, tedavi için şehre gitmek mecburiyetinden kurtarmak ve hastalığın tespit edildiği yerde mücadeleyi sürdürmektir. Tedavi evlerinin diğer trahom mıntıkalarında da kurulması kararlaştırılmıştı. Trahomun yaygın bulunduğu Maraş, Adana, Gaziantep, Urfa, Malatya gibi vilâyetlerde açılan hastane, dispanser ve seyyar mücadele gruplarıyla yapılan mücadeleden olumlu neticeler alındıktan sonra Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, hazırladığı çalışma programını uygulamaya koymuş ve buna göre köylerde birer göz tedavi evleri açmaya başlamıştı.⁵¹ Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, Trahom Mücadele Teşkilâtı faaliyet sahasını genişletmiş ve mücadeleye dâhil Maraş, Adana, Gaziantep, Urfa, Malatya'dan başka Siirt ve Mardin vilâyetleri de mücadele sahasına alınmış ve buralarda açılan hastane ve dispanserlerle hastalığa karşı şiddetli bir mücadele başlatılmıştı. Trahom mücadelesine dâhil vilâyetlerin nüfusu kalabalık olan köylerinde Köy Göz Tedavi Evleri açılmıştı. Bu köy tedavi evlerinin her birinde sürekli görev yapmak üzere kurs görmüş bir sıhhat memuru bulundurulmuştu. Sıhhat memuru hem bulunduğu köyün, hem de etraftaki yakın köylerde yaşayan halkın gözlerini tedavi etmekle görevlendirilmişti.⁵²

Köy Göz Tedavi Evleri, köylerin nüfusunun çok olması, köylerde mektep ve karakol bulunması ve çevresinde tedavi için gelen hastaların kolaylıkla gelebilmesi için yakın köyler bulunması göz önünde tutularak açılmıştı. Her köyde ikişer odalı birer ev kiralanmış ve tanzim edilerek faaliyete başlanmıştı. Her tedavi evinde geceli gündüzlü bir sıhhat memuru bulundurulmuş ve hem o köyün hem de civar köylerin hastalarını ilaçlamakla görevlendirilmişti. Seyyar mücadele doktorları da her gün bir köyde bulunmak üzere her hafta bu köyleri dolaşmış ve gerektiğinde küçük ameliyatlar yapmışlardı. Bu mücadele şeklinin atlı sıhhiye memurları veya otomobille yapılan mücadelelerden çok daha verimli olduğu görülmüştü.⁵³ Önceleri genellikle hayvanla giden seyyar sıhhat memurları tarafından haftada ancak bir defa görülen

50 "Sıtma ve Trahomla Mücadele Artıyor", *Kurun*, 27 Nisan 1937.

51 "Trahom Mücadelesi", *Tan*, 27 Nisan 1937; "Trahom Savaşı", *Tan*, 3 Mayıs 1937.

52 "Köylerde Trahom Evleri", *Tan*, 24 Mayıs 1937.

53 "Trahom Mücadelesi Gaziantep Köylerinde İyi Netice Verdi", *Haber Akşam Postası*, 3 Haziran 1937.

köyler ve köylüler artık yakalandıkları hastalığı giderme imkânları elde etmişlerdi.⁵⁴

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin tesis ettiği trahom hastaneleri ve seyyar trahomla mücadele heyetleri hastalığın geniş ölçüde hüküm sürdüğü mıntikalarda çalışmaya devam etmişlerdi. 12 vilâyette bulunan 150 yataklı trahom hastanelerine 1936'da 92 bin kişi müracaat etmiş, bunlardan 54 bininin trahomlu olduğu tespit edilmişti. Seyyar trahom teşkilâtı da 60 bin nüfuslu 426 köyde faaliyet göstermiş ve buralarda 44.286 trahomlu tespit etmişti. 1937 yılında Kilis, Adıyaman, Siverek, Nizip, Gaziantep, Malatya, Adana ve Siirt'te mücadeleye devam edilmişti.⁵⁵

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Refik Saydam, gazetecilere yaptığı açıklamada trahom mücadelesinde ambulanslı seyyar heyetlerin mesaisi bilhassa köylerde olumlu sonuçlar ifade etmişti.⁵⁶ Birinci Umûmî Müfettiş Abidin Özmen, 1938 yılında yaptığı açıklamada; özellikle Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Siirt'te görülen trahom hastalığına karşı etkin bir mücadele verildiğini ve eskiden bu mıntikalarda salgın halde bulunan trahomlu hasta sayısının yapılan hesaplamalara göre yüzde 70 oranında azaldığını belirtmişti.⁵⁷ Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Müsteşarı Asım Arar da trahomla yapılan mücadelenin daha da güçlendirileceği, bu kapsamda yeni doktorların tayin olunacağı, hastanelerde faaliyetlerin artırıldığı ve bunların yanında sabit köy muayene mahallerinin açılacağını duyurmuştu.⁵⁸ Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Hulûsi Alataş ise trahomun güney vilâyetlerinde çok yaygın olduğunu, buralardaki mücadele ekiplerinin takviye edildiğine dikkat çekmişti.⁵⁹

1938'de trahom mücadelesi her sene verimini artırmış ve teşkilatını genişletmişti. Önceleri Antep, Adana vilâyetlerini kapsayan teşkilat daha sonra Maraş, Malatya, Siirt, Diyarbakır, Urfa ve Mardin vilâyetleriyle genişletilmişti. Mücadele şehirlerde hastane ve dispanserler, köylerde seyyar hasta bakıcı ve doktorlar vasıtasıyla yapılmıştı.⁶⁰

54 "Cenup Havalisinde Trahom Mücadelesi Hızlandı", *Son Posta*, 15 Haziran 1937; "Mardin'de Trahom Çok Azaldı", *Tan*, 9 Haziran 1937.

55 "Trahom Mücadelesi", *Son Posta*, 6 Mayıs 1937; "Trahom Mücadelesinin İyi Neticeleri", *Akşam*, 28 Mayıs 1937.

56 "Sağlık Vaziyetimiz", *Ulus*, 20 Eylül 1937; "Memlekette Sağlık İşleri Ne Vaziyette", *Anadolu*, 22 Eylül 1937.

57 Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:54, Bahar 2014, s. 135.

58 *Son Posta*, 7 Haziran 1938.

59 TBMM ZC, D:VI, C:2, İ:16, (24.5.1939), s.231-232.

60 *Akşam*, 9 Şubat 1938; "Mardin'de Trahomla Mücadele Faaliyeti", *Yenisabah*, 28 Mart 1939.

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, trahom, verem, frengi ve sıtma gibi hastalıklarla esaslı surette mücadele ve halkın sağlığını korumak, bu hastalıkların tahribatı, tedavi ve korunma çareleri hakkında halkı aydınlatmak amacıyla 100 binden fazla afiş hazırlattırıştır. Hazırlanan afişler memleketin en küçük köylerine varıncaya kadar her tarafa dağıtılarak hastalıkların gösterdikleri seyir ve tedavi usulleri hakkında halk bilgilendirilmiştir.⁶¹

İkinci Dünya Savaşı yıllarında trahom yayılma alanı bulmuştu. Hükümet, savaşın etkisiyle bütçenin önemli bir kısmını savunma harcamalarına ayırmasına rağmen, trahomla mücadele için trahom hastaneleri ve dispanserlerinin sayısının artırılması ve köylerde gezici tedavi evlerinin kurulmasına ağırlık vermişti.⁶² Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, açtığı kurslarla eğitimden geçirilen yeni trahomla mücadele ekipleri ile çalışmalarını sürdürmüş ve trahoma karşı mücadele eden doktor ile sihhat memurları sayısı artırılmıştı. Bunun yanında trahom hastaneleri, trahom dispanserleri ve trahom köy tedavi evlerinde yoğun mücadeleler verilmeye devam edilmişti.⁶³

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekili Hulûsi Alataş, mecliste 1942 bütçe görüşmelerinde söz alarak trahoma karşı verilen mücadeleyi şu şekilde anlatmıştı; *“Trahom, birçok yerlerde mücadele açmayı istilzam eden bir vaziyette-dir. Bu sene aldığımız kadro ile yaptığımız; Antakya’da bir hastane, Birecik’te bir hastane, Elbistan, Kozan, Islahiye, Mersin, İskenderun, Midyat’ta birer dispanser, Adana, Diyarbakır, Kilis, Malatya’da birer dispanser, Urfa, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Nizip ve Seyhan’da da 13 köyde tedavi merkezi açmak suretiyle trahom mücadelemizi tevsi etmek yolundayız. Defaten her yerdeki ihtiyaca cevap verebilmek için para bulmak kâfi değildir. Şahısları da beraber bulmak lazımdır. Ancak bu kadar vüsat verecek kadar şahsı yetiştirmiş bulunuyoruz ve bu tevsii yaptık. Yeni sene için de yeni şahıslar yetiştireceğiz ve bütçe imkânlarını da bulursak mücadeleyi daha genişleteceğiz.”*⁶⁴

Mecliste Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti bütçesi görüşülürken Vekil Hulusi Alataş, trahomla mücadelede bir tarafta hastaların tedavisiyle uğraşıldığı, diğer taraftan daha önemli olarak halka trahom hastalığından korunma çarelerinin öğretilmesine çalışıldığını belirtmiştir. Bu maksatla mekteplerde, halkevlerinde, köy odalarında, umumi toplantı yerlerinde konferanslar verildiği ve halkın anlayacağı dilde yazılmış broşürlerin dağıtıldığını vurgulamıştır.⁶⁵

61 Son Telgraf, 14 Haziran 1939.

62 Ayın Tarihi, S: 114, Mayıs 1943, s.138.

63 Ayın Tarihi, S: 114, Mayıs 1943, s.54.

64 TBMM ZC, D:VI, C: 25, İ:63, (26 Mayıs 1942), 301; Ulus, 27 Mayıs 1942.

65 Ulus, 26 Mayıs 1943.

14 Ekim 1943'te çıkarılan 2010 Sayılı Trahomla Mücadele Talimatnâme-si'nin 1. Maddesine göre, Umumî Hıfzısıhha Kânunu'nun 99. Maddesi gereği trahomun fazla yayıldığı yerler trahom mücadele bölgesi sayılmıştı. Bu talimatnâmeye göre çalışma esaslarının en önemlisi, karasineklerle mücadele etmektir. Bu mevzuattan anlaşıldığı gibi trahomla mücadele teşkilâtlarına, karasinekle mücadele hususunda önemli bir vazife verilmişti. Bu bağlamda Siirt Trahomla Mücadele Teşkilâtı, faaliyete geçmiş ve şehri trahomun en büyük bulaştırma vasıtası olan karasineklerin istilasından kurtarmayı çalışma planına dâhil etmişti.⁶⁶

Türkiye'nin geniş bir kısmını istila eden trahom hastalığına karşı verilen mücadele İkinci Dünya Savaşı sonrasında da sürmüştü. Biri Adana ve diğeri de Diyarbakır'da olmak üzere iki Trahom Savaş Kurulu Başkanlığı halinde çalışan trahomla mücadele teşkilâtı, bünyesinde bulunan 16 hastane, 33 dispanser ve 64 köy tedavi evi ile hastalığın yayılmasını önlemeye çalışmıştı.⁶⁷ Yapılan çalışmalarla trahom mücadele sahası yıllar içerisinde Adana'dan Siirt'e kadar genişletilmişti.⁶⁸ Böylece 1948 yılında doğu ve güney bölgelerinde ehemmiyetle ele alınan trahom mücadelesinde bu tarihe kadar 16 trahom hastanesi, 39 dispanser ve 86 köy tedavi evi açılmış, binlerce vatandaşın tedavileri yapılarak kör olmaktan kurtarılmış ve hastalığın yayılması önlenmişti.⁶⁹

Trahomla mücadele Doğu Üniversitesi'nin kurulması için Temmuz 1951'de oluşturulan Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu raporunda da yer almıştı. Raporda güneydoğu ve doğuda sonradan olma körlüklerin esas sebebi olan trahomun oranının yüksek olduğu vurgulanmış ve bu bölgede trahomluların sayısının 1 milyondan fazla olduğuna dikkat çekilmişti.⁷⁰

Demokrat Parti döneminde Siirt Memleket Hastanesi'nin eksikliklerinin giderilmesi için 20 bin lira ödenek verilmiştir.⁷¹ Bu dönemde tek doktorla hizmet veren Trahom Hastanesi ve Dispanseri çalışmalarıyla bölgeye faydalı

66 Mehmet Emgan, "Trahom Mücadelesinin Muvaffakiyeti Ancak Karasineğin İmhasıyla Kabilir", *Siirt*, 2 Şubat 1953.

67 *Ulus*, 29 Ekim 1947.

68 Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Hiper Yayınları, İstanbul 2019, s.261.

69 M. Kadri Olcar, "Yirmi Beş Yıllık Cumhuriyet Devrinde Sağlık ve Sosyal Yardım Çalışmalarımız", *Ulus*, 29 Ekim 1948.

70 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.31.

71 "Sağlık Bakanlığı Memleket Hastanesine Yirmi Bin Lira Yardımda Bulundu", *Siirt*, 14 Nisan 1951.

olmaya devam etmişti.⁷² Ancak şehirde trahomla mücadelede yetersiz kalınmıştı. Bu nedenle Siirt Trahom Mücadele Teşkilâtı'nın kadrosuna yeni bir doktorun daha ilavesine ihtiyaç vardı. Siirt ve çevresinde trahom salgınından kör olmuş çocuk ve büyükleri okutmak için güney veya doğu vilâyetlerinden birinde bir "Körler Mektebi"nin açılması hususunda Sıhhiye ve Millî Eğitim vekâletlerinin çalışmaları istenmekteydi.⁷³

Trahom, 1953'te Siirt'in büyük sorunlarından biri olmaya devam etmiş ve şehirde her yıl yüzlerce kişi görme kaybına uğramıştı. Hükümet, halkın bu durumunu görerek diğer sahalarda olduğu gibi trahomla mücadeleye gereken önemi vermişse de Siirt Trahom Hastanesi'nin keyfi ve kötü yönetimi hastanenin verimli ve faydalı çalışmasını engellemişti.⁷⁴ Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti, 1954 yılında olduğu gibi 1955 yılında da trahomla sıkı bir mücadeleye devam etmiştir.⁷⁵

Cumhuriyet döneminde ülkeyi trahomdan korumak amacıyla güney sınır kapılarında önlemler alınmış, sağlık kurumları oluşturulmuş ve görevlendirilen sağlık personelleri vasıtasıyla hastalığa yakalananların tedavileri yapılarak, trahom salgınları kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Salgın hastalıklar, tarih boyunca insan varlığını ve toplumları tehdit etmiştir. Trahom, insanlığı tehdit eden salgın hastalıkların en önemlileri arasında yer almıştır. Chlamydia trachomatis adı verilen mikroorganizmanın neden olduğu bir hastalık olan trahom, Türkiye'ye Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerden güney ve güneydoğu vilâyetlerine bulaşmıştır. Bunun üzerine ülkeyi geniş ölçüde etkileyen trahoma karşı Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti tarafından mücadele başlatılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra trahomla mücadelenin yoğunlaştığı vilâyetlerden biri de Siirt'ti. İklim koşulları, susuzluk ve halkın temizliğe önem vermemesi gibi nedenlerden dolayı vilâyette artan trahom vakalarına karşı oldukça zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesinde hastane, dispanser ve köy tedavi evleri gibi çok sayıda sağlık kurumu meydana getirilerek trahom salgınları kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

72 Şefik Türkdoğan, "Siirt Hakkında Rapor", *Siirt*, 5 Mayıs 1951.

73 Mukdim Sümer, "Trahom Faciası", *Siirt Postası*, 10 Ocak 1953.

74 "Keyfi Muamelelere Sahne Olan Trahom Hastanesi", *Siirt Sesi*, 7 Eylül 1953.

75 "Trahom İle Mücadele", *Akşam*, 21 Nisan 1955.

Kaynakça

1) Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)
BCA, 030.10.177.220.17.
BCA, 030.18.01.02.33.7.11.
BCA. 030.10.177.220.9.

2) Resmî Yayınlar

Ayın Tarihi, S: 114, Mayıs 1943.
Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri,
Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.
Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler, Sıhhat ve İctimaî Mu-
avenet Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1933.
Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik,
Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.
İkinci Millî Türk Tıp Kongresi, Türkiye Trahom Coğrafyası, Rapor Muharriri: Vefik
Hüsnü, Kader Matbaası, Ankara 1927.
Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları,
1973.
TBMM ZC, D: V, C:3, İ: 29, (25.5.1935).
TBMM ZC, D:2, C:31, İ:50, (11.4.1927).
TBMM ZC, D:VI, C: 25, İ:63, (26 Mayıs 1942).
TBMM ZC, D:VI, C:2, İ:16, (24.5.1939).

3) Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam
Akşam Postası
Anadolu
Cumhuriyet
Diyarbakir
Kurun
Milliyet
Siirt
Siirt Sesi
Son Posta
Son Telgraf
Tan
Ulus
Vakit
Yenisabah
Zaman

4) Gazete Haberi, Kitap ve Makaleler

- “Birinci Umumî Müfettişlik Çevresinde Kalkınma Hareketi Hızlaştırılacak”, Akşam, 30 Temmuz 1937.
- “Cenup Havalisinde Trahom Mücadelesi Hızlandı”, Son Posta, 15 Haziran 1937.
- “Cumhuriyet Devrinde İlimizde Yapılan İşler”, Siirt, 1 Kasım 1952.
- “Cumhuriyet İdaresi 10 Senede Yüz Binlerce Vatandaş Sıtmadan, Frengiden Kurtardı”, Akşam, 29 Teşrinievvel 1933.
- “Diyaribekir’de Sıtma ile Mücadele”, Akşam, 17 Kânunusani 1937.
- “Gaziantep Trahom Mücadele Reisi”, Akşam, 14 Eylül 1934.
- “Gaziantep’te Trahom Kursu”, Akşam, 1 Kânunuevvel 1934.
- “Keyfi Muamelelere Sahne Olan Trahom Hastanesi”, Siirt Sesi, 7 Eylül 1953.
- “Köylerde Trahom Evleri”, Tan, 24 Mayıs 1937.
- “Mardin’de Trahom Çok Azaldı”, Tan, 9 Haziran 1937.
- “Mardin’de Trahomla Mücadele Faaliyeti”, Yenisabah 28 Mart 1939.
- “Memlekette Sağlık İşleri Ne Vaziyette”, Anadolu, 22 Eylül 1937.
- “Sağlık Bakanlığı Memleket Hastanesine Yirmi Bin Lira Yardımda Bulundu”, Siirt, 14 Nisan 1951.
- “Sağlık Vaziyetimiz”, Ulus, 20 Eylül 1937.
- “Sihhat ve Sosyal Yardım Çalışmaları”, Ulus, 27 Ekim 1937.
- “Sihhat, Ekonomi, Bayındırlık ve Kültür Bakanlarımızın Kamutaydaki Diyeveleri”, Ulus, 27 Mayıs 1935.
- “Sıtma ve Trahomla Mücadele Artıyor”, Kurun, 27 Nisan 1937.
- “Siird’de Trahomla Mücadele”, Cumhuriyet, 23 Mart 1938.
- “Siird’in İmarına Çalışılıyor”, Akşam, 15 Ağustos 1934.
- “Siirt Birkaç Yıl İçinde Hayli İnkişaf Etti”, Son Posta, 9 İkincikânun 1937.
- “Siirt’te Gazi Heykeli”, Milliyet, 24 Eylül 1933.
- “Son Bir Yılda Sihhat İşlerimiz”, Ulus, 29 İlkteşrin 1936.
- “Şark Vilâyetlerinde Sihhî Muayene ve Teftişlere Devam Ediliyor”, Akşam, 14 Kânunusani 1937.
- “Trahom Hastalığı ile Mücadele Hızlandırılıyor”, Siirt, 30 Mart 1955.
- “Trahom İle Mücadele”, Akşam, 21 Nisan 1955.
- “Trahom Mücadele Reisliği”, Zaman, 16 Eylül 1934.
- “Trahom Mücadelesi Gaziantep Köylerinde İyi Netice Verdi”, Akşam Postası, 3 Haziran 1937.
- “Trahom Mücadelesi Teşkilât Riyasetine Nuri Fehmi Bey Tayin Edildi”, Cumhuriyet, 27 Ağustos 1934.
- “Trahom Mücadelesi, Üç Hastane Daha Açılacaktır”, Milliyet, 16 Kânunusani 1933.
- “Trahom Mücadelesi”, Akşam, 24 Mart 1938.
- “Trahom Mücadelesi”, Akşam, 29 Temmuz 1939.
- “Trahom Mücadelesi”, Cumhuriyet, 16 Kânunusani 1933.
- “Trahom Mücadelesi”, Son posta, 6 Mayıs 1937.

- “Trahom Mücadelesi”, Tan, 27 Nisan 1937; “Trahom Savaşı”, Tan, 3 Mayıs 1937.
- “Trahom Mücadelesi”, Ulus, 1 Haziran 1936.
- “Trahom Mücadelesinin İyi Neticeleri”, Akşam, 28 Mayıs 1937.
- “Trahomla Mücadele İçin Açılan Kurslar”, Cumhuriyet, 12 Teşrinisani 1934.
- “Yurdun Sağlık İşleri”, Zaman, 27 Mayıs 1935.
- ALTAY, Sadet, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, CTAD, Yıl:12, Sayı 23 (Bahar 2016), s. (162-206)
- DEMİR, Şerif, Cumhuriyet Döneminde Siirt, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016.
- EKE, Arif, “Trahom ve Temizlik”, Siirt, 14 Nisan 1951.
- EMGAN, Mehmet, “ Trahom Mücadelesinin Muvaffakiyeti Ancak Karasineğin İmhasıyla Kabildir”, Siirt, 2 Şubat 1953.
- EMGAN, Mehmet, “Trahom”, Siirt, 29 Ocak 1953.
- ERTAN, S. Şükrü, “Trahomdan Nasıl Korunmalı?”, Akşam, 15 Kânunuevvel 1934.
- FAİK, Vamık, “Siirt’in Yedi Kazasında da Doktor Yok”, Son Posta, 6 Nisan 1934.
- KARDAŞ, Abdulaziz, “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:13, S:75, 2020, s.276-285.
- OLCAR, M. Kadri, “Yirmi Beş Yıllık Cumhuriyet Devrinde Sağlık ve Sosyal Yardım Çalışmalarımız”, Ulus, 29 Ekim 1948.
- ÖZER, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S:54, Bahar 2014, s. 121-152.
- ÖZTÜRK, Saygı Öztürk, İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- SÜMER, Mukdim, “Trahom Faciası”, Siirt Postası, 10 Ocak 1953.
- TÜRKDOĞAN, Şefik, “ Siirt Hakkında Rapor”, Siirt, 5 Mayıs 1951.
- YÜCEBAŞ, Ferit, Doğu ve Güneydoğu’da Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mekanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952), Gece Kitaplığı, Ankara 2021.
- YÜCEBAŞ, Ferit, Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), Hiper Yayınları, İstanbul 2019.

EKLER

Ek 1) 1937 yılında Siirt Vilâyeti⁷⁶

Ek 2) Malatya’da trahomla mücadele amacıyla açılan kurslara devam eden öğretmenler⁷⁷

⁷⁶ *Son Posta*, 9 İkincikânun 1937

⁷⁷ *Cumhuriyet*, 12 Teşrinisani 1934

Ek 3) Siirt Trahom Savaş Hastahane ve Dispanseri'nin 1953 malî yılına ait erzak ve yakacak ihtiyacı ile bunların miktar ve ücretini gösteren cetvel.⁷⁸

Siirt Trahom Savaş Hastane ve Dispanseri Baştabibliğinden				
Siirt Trahom Savaş Hastahane ve Dispanseri'nin 1953 malî yılına ait erzak ve mahrukat ihtiyacını gösterir cetveldir.				
Erzakin Cinsi	Tahmin olunan Mikdarı Kilo	Fiatı Lira Kr.	Tutarı Lira	
Ekmek	2400	42	1008	
Koyun Eti	1200	1 50	1800	
Pirinç	500	1 00	500	
Makarna	100	1 00	100	
Bulgur	100	50	50	
Kuru Fasulya	150	60	90	
Mercimek	150	50	75	
Ermiş Sade Yağ	140	5 75	1805	
Soğan	150	20	30	
Kuru Odun (Kesilmiş Sebali) 25 000		5	1250	
Kömür	1 000	16	160	
Patates	200	35	70	
Yazlık Taze Sebze	600	25	150	
Kışlık Taze Sebze	600	25	150	
Tatlı Su (Teneke)	3 600	10	360	
T o p l a m			6598	

78 Siirt, 10 Ocak 1953.